

PROF MANDLA MAKHANYA
NHLOKO YA YUNIVHESITI NA XANDLA XA CHANSELARA: YUNIVHESTI
YA AFRIKA-DZONGA
HA MI AMUKELA: SAMITI YA NHLOKO YA YUNIVHESITI
NHLENGETANO YA SWIPANO
14 MHAWURI 2020

- Valawuri va Nongonoko, Vaprof Makoe na Letseka
- Prof Ndlovu na vatirhikulobye eka Vurhangerinkulu, Lava Ndlandlamukisiweke na vufambisi

Hi mi amukela hi mafundza hinkwenu ka n'wina. Swi kahle ku hlangana na n'wina nakambe hambiloko ku ri ehansi ka swiyimo swo ka swi nga tolovelekangi naswitsanana. Kutafika sweswi munhu a nga ehleketa leswaku ndlela leyi ya ku endla swilo yi hundzukile “ntolovelo wuntshwa” wa hina, hambiswiritano swi tshama swa ha hulukela swinene ku ehleketa hi vukulu bya hilaha vutomi bya hina byi cinceke hakona kusukela hi Nyenyankulu nan'waka, na hilaha hi ku hatlisa hakona vunyingi bya hina byi tifambelaniseke na wona.

Ndza kholwa leswaku i vuswikoti lebya ku tifambelanisa - mikarhi yin'wana hi tindlela ta nkoka swinene - lebyi hi endleke leswaku ku nga vi ntsena vukona lebyi yaka emahlweni bya hina tanihi muxaka wa swihanyi, kambe hi ndlela ya nkoka wo ringana, vuswikoti bya hina bya ku dyondza, ku tirhisa ku dyondza kwaloko, na ku humelela ku ya emahlweni. Lava va nga kotangiki ku endla tano va hlulekile ku ya emahlweni naswona va lahlekile naswona va rivariwile hi ku famba ka nkarhi.

Leyi i dyondzo leyi hi yi dyondzaka eUnisa eka nkarhi wa sweswi - hi “nkarhi wa xiviri” tanihilaha xiga xi vulaka hakona. Kambe a hi leswaku leswi a swi tshama swi humelela eUnisa. Kahlekahle ndzi vurile nkarhi na nkarhi leswaku vukona byo leha na ku humelela ka Unisa swi vile kona hikwalaho ka vuswikoti bya yona ku hlula na ku tifambelanisa na swiyimo leswi cinceke leswi tiko ra ka hina ri tikumaka ri ri eka swona. Yunivhesiti leyi yi humelerile eka kwalomu ka 150 wa malembe, na leswaku i mfikelelo wa kahle swinene, hambani loko ku ri na ku hambana ka leswi vanhu va swi vonisaka xiswona.

Kambe vatirhikulorhi, vukona lebyo leha bya Unisa, na kwalomu ka 71 wa malembe ma yona tanihi muphameri wa dyondzo vanhu va ri ku le na

yona loyi a tiyimiseleke, wa risima, swi nge voniwi ntsena hi vuswikoti bya yona bya ku tifambelanisa na mikarhi. Ku na matimba yo engetela manharhu lama ma endleke leswaku Unisa yi tshama ya ha ri instituxinikulu ya ODeL eka khontinente. Leswi i ntwisiso wa xilerisoximfumo na xikongomelokulu xa hina na nkoka lowukulu na vuhoxaxandla lebyi hi byi endleke eka sosayati; xihlawulekisi xa vatirhi lava va amukelaka xilerisoximfumo xa hina naswona va tibohaka ku endla swihi na swihi leswi swi lavekaka ku nyika ntokoto wa ku dyondza wa kahle swinene lowu nga kotekaka eka machudeni ya hina; na xivono lexi xi fambelanaka na swidingo swa dyondzo na minavelo ya nhluvuko ya vanhu va ka hina – erixakeni hinkwaro na le ka khontinente. Ndzi ta tsakela ku vulanyana swin'wana hi swin'wana na swin'wana swa leswi eka xiyimo lexi Unisa yi tikumaka yi ri eka xona.

Xo sungula, hi boheka ku vutisa hilaha hi tirhaka hakona loko swi ta eka ku amukela hi vutalo xilerisoximfumo na xikongomelokulu xa hina. Hi yunivhesiti ya ODeL leyi tivisiweke hi xinawu, leyi tiyimiseleke, leyi nyikiweke xilerisoximfumo na ku va leyi nyikiweke timali, hi ri na Milawu ya hina vini. Munhu u twisisa, hambiswiritano, leswaku ku nga va na ku nga twisisiwi kahle ka leswi swi vulaka swona eka vanhu van'wana, naswona van'wana va nga ha va va ehleketa leswaku swi nga koteka

swinene leswaku swi nga ri na mhaka leswi swi vulaka swona. Mo ndzi mi byela leswaku eka xiyimo xa hina, ku na xiyenge xin'wana xa lava hi nga vona lexi xi dingaka ku va na vurhonwana hi mayelana na xona, naswona sweswo i ku va *yunivhesiti* yo enta, naswona hi dinga ku tivutisa loko hakunene hi khwalifaya ku va yona. Ndzi twile hi ta yunivhesiti yin'wana leyi ndzi nga ta ka ndzi nga boxi vito ra yona leyi yi sunguleke hi ku tiyimisela ku tshika xiphemu lexi xa ntirhokulu wa yona naswona munhu wa tshemba leswaku ku hava nchumu xi nga hoxeka hi sweswo, kambe ndzi twisisa leswaku eka nkarhi wun'wana va ta tthelela eka swona tanihileswi hi nga ta ka hi nga koti ku teka vuhambanisi lebyi ntsenantsena.

Vatirhikulorhi, hinkwenu ma xi tiva xitiviso lexa ha ku nyikiwaka xa Xipani xa Ntirho xa Holobye ku nga Ministerial Task Team ku kambisisa Unisa eka timhaka to hlayanyana leti avelaniweke evanhwini. Exikarhi ka leswi hi leswi Holobye a swi vulaka “hambuko wa ntirhokulu” hikwalaho ka ku kula ka nhlayo ya swichudeni swa vantshwa leswi swi hakeleriwaka ngopfungopfu hi NSFAS. Tanihileswi hinkwerhu hi swi tivaka, nhlayo leyi yi kwalomu ka 170 000. A ndzi nga ngeni sweswi eka leswi swi nga ta tikomba ku va mongo wa xivilelo xa Holobye, tanihileswi ndzi nga laviki ku kumbetela. Ematshan'weni ya sweswi, ndzi ta tshikela mhaka leyi eka

nkanelo wa ximfumo na MTT hi nkarhi lowu swi nga ta pfumeleleka hawona.

Leswi ndzi lavaka leswaku hi tirhana na swona hi xin'wana xa swivilelo leswi boxiweke hi Holobye, leswi ku nga, mipimo ya hina ya ku humelela na ya swihumesiwa ya le hansihansi. Lexi i xiyenge lexi nga ta ka xi nga kanetiwi. Hinkwerhu ha swi tiva leswaku leswi swi tisa nxungeto lowukulu eka vukona bya hina naswona ku fanele ku tirhaniwa na swona loko hi langutela ku hlayisa Yunivhesiti ya hina. Ndzi vulavurile nkarhi na nkarhi hi mayelana na switandzhaku swa xiyimo lexi tanihiloko xi khumba timalimpfuneto ta hina hi ndlela leyi nga ri ku leyinene. Ku hluleka ku tirhana na swona swi ta hi nghanisa ekhombyeni. Ndzi nga kombela vatirhikulorhi va hina lava nga eka swa Timali ku endla nkakhuleto wa metse wo hatlisa kutani va mi byela nkhumbo lowu nga ri ku lowunene hi ku landza swa timali hikwalaho ka ku hluleka ka hina eka xiyenge lexi. Hikokwalaho mi na vutihlamuleri bya ku tiyisisa leswaku mi tirha hi matimba loko mi ri eku endleni ka ntirho wa n'wina, kwihi na kwihi laha mi vekiwaka kona eka cheyini ya ndzeriso eYunivhesiti, ku endlela leswaku ku va na antswiso eka xiyenge lexi.

Xivilelo xin'wana lexi boxiweke hi Holobye i mhaka ya leswaku swa tikomba leswaku hi hava platifomo ya theknoloji leyi yi fambelanaka na mikarhi ya namuntlha na ku kota ku tirhana na vunyingi bya hina. Laha hi kona laha muanakanyo wa Holobye wa nhlango lowu “wu nga wukulu kutlula mpimo leswo wu nga faneleki ku tsandzeka” wu tumbuluka kusuka kona. Ndzi twisisa leswi ku vula leswaku sayizi ya hina yi fanele ku panana na titheknoloji leti faneleke ku endlela leswaku hi kota ku tirha hi ndlela leyi nga na vuyelo byo hlayisa swipfuno ku ri hava mikavanyeto. Hinkwerhu hi nga amukela leswaku hi sisteme ya ndzhaka ya nkarhi wa sweswi hi hava vumundzuku; hikokwalaho ku nga na vuvakisi lebyi nga kona ku cincela eka ODeL. Ha swi tiva leswaku leswi a hi swi languterile ku humelela eka malembe manharhu ku fika eka ntlhanu lama landzelaka swi nge he veketeriwi ku yimela nkarhi lowutaka loko ku tekeriwa enhlokweni mitlhontlho leyi tumbulukaka ku suka eka COVID-19 leyi hi langutaneke na yona, ku sukela hi Nyenyankulu nan'waka.

Ntungukulu wa COVID-19 wu engeterile hundzuko wun'wana lowu wu bohekaka ku tekeriwa enhlokweni, ngopfungopfu loko swi ta eka modlolo wa hina wa bindzu. Ku sukela loko ku vile na ku pfaleriwa ka mitirho ku nga lockdown, hi vile hi ri eku tirheni ku ri hava ku yima ku cincela eka modlolo wa le ka inthanete (online) hi xitalo naswona hi le ku

khatseni ka ndzima. Leswi swi vula ku cincanyana eka matirhelo ya hina na le ka maehleketelelo ya hina vini, na ya swichudeni swa hina na mavonelo ya hina hi swa miehleketo. Xana leswi swi angarheriwile eka Qhinga ra hina ra 2030 na APP kasi, loko swi ri tano, kufika eka mpimo wihi? Xana hi swihi leswi swi dingaka ku endliwa eka samiti leyi ku tirhana na sweswo?

Xavumbirhi, vatirhikulorhi, ndzi vule muxaka wa vatirhi lava va amukelaka xilerisoximfumo xa hina naswona va tiboheke eka ku endla swihi na swihi leswi swi lavekaka ku nyika ntokoto wo dyondza wa kahle swinene lowu nga kotekaka eka swichudeni swa hina. Ndzi fanele ku vula leswaku ndzi tsakisiwile swinene hi levhele ya vutiboheleri lebyi kombiweke hi vunyingi vatirhi va hina eka mhaka leyi, ngopfungopfu ku sukela loko ku vile na ku pfaleriwa ka mitirho. Leswi swi vile ncinconyana wo olova naswona hi ya emahlweni hi tirhana na swirhalanganyi leswi swi hi telaka – kwalomu ka siku na siku. Hambiswiritano, loko hi lemukile vutiboheleri byolebyo, vatirhikulorhi, hi dinga ku fambelanisa sweswo na yunivhesiti leyintshwa leyi nga eku tswariweni hi vuntshwa ku suka eka mikavanyeto leyi hi veke na yona ku sukela hi 2015, na leswi hi nga ta dinga ku swi endla hi mayelana na nseketelo lowu hi wu nyikaka eka havumbirhi bya vatirhikulorhi va hina na swichudeni swa hina. Ndzi

vulavula laha, tanihi xikombiso, hi mixaka yo hambanahambana ya vutihlanganisi, vutivi lebyi fambelanisiwaka na mbangu bya vuenti na ku amukeriwa ka yunivhesiti ya hina na matshamelo ya yona eka sektara, khontinente na misava hinkwayo, na ku cinca ka maehleketelelo loku ku dingaka ku humelela eka havumbirhi bya ku avelana instituxini leyi nga na malangutekelo mantshwa na ku tiyimisela rendzo. Ndza kholwa leswaku hi nga swi endla swoleswo, kambe munhu u ehleketelela leswaku swo tala, ku nga ri switsongo, mi ta komberiwa swona eka tin'hweti na malembe lama taka tanihileswi hi tikumaka hi ri exikarhi ka wun'wana wa mikavanyeto, ya rixaka na ya sektara, ya misava hinkwayo ya nkoka swinene hi nkarhi lowu munhu un'wana na un'wana a nga ha swi tsundzukaka, naswona leyi nyanyeke ku tlula mpimo ku sukela loko ku vile na ku tsana ka ikhonomi hi 2008. Yunivhesiti ya hina yi ta lava mabyongo yo ehleketa hi ndlela yo vupfa na ntiyisiso wa xikongomelo.

Xavunharhu naswona xohetelela, vatirhikulorhi, ndzi vule leswaku Unisa tanihileyi nga na xivono lexi xi fambelanaka na swidingo swa dyondzo na minavelo ya nhluvuko wa vanhu va ka hina – erixakeni hinkwaro na le ka khontinente. Ku va leyi fambelanaka na mikarhi, hambiswiritano, swi lava vutivi bya instituxini na ku anakanya loku fambelanaka na mbangu leswi ndza ha ku swi vulaka, leswi endzhaku ka swona swi tirhisiwaka eka

ku vumba maqhinga ya maehleketelelo kumbe ya xithiyori lama nga na vuxokoxoko. Vutivi byolebyo – lebyi, hi xiwelo, byi katsaka ntwisiso wo enta wa rimba ra hina ra malawulelo, ra mafumelo na vulangzelelanawu, byi ta nyika rimba ro tiyela loko swi ta eka timodlolo ta vurhangeri, timodlolo ta bindzu, na modlolo wa hina wa swa madyondziselo na qhinga ra hina. Loko xihi kumbe xihi xa swiphemu swoleswo xi nga fambisani na kumbe xi ri na nkwetlembetano na ntlawahato wa muxaka wa hina, hi ta hlangana na mitlhontho yo tika endleleni. Hi ku swi veka hi ndlela yo olova, tivani na ku twisisa mbangu wa n'wina, vuswikoti na ntiyelo wa n'wina. Idiyoloji hakanyingi hi leswi swi hi susumetaka na ku hi nyika hiseko wa leswi hi swi endlaka, kambe idiyoloji yeleyo yi boheka ku fambisana na vutihlamuleri lebyi hi lerisiweke ximfumo hi byona.

Vatirhikulorhi, swihlovo swa hina swa swipfuno swi le hansi ka ntshikelelo lowukulu. Sweswi, ku tlula leswi nga tshama swi va eka swona, vurisi bya hina bya Yunivhesiti leyi na swihlovo swa swipfuno swa yona, swi boheka ku va swa xiyimo na vutshembeki bya le henhla, swi lawuriwa hi ku tekeriwa enhlokweni swinene loku nga riki na xisolo na ku va loku endlekaka loku hundzaka nkarhi wa sweswi, ku ya eka nkarhi lowu taka loku vana na vatukulu va hina va nga ta dya ndzhaka ya kona.

Hi ku hetelela, vatirhikulo, ndzi tekela enhlokweni leswaku nongonoko wa hina wu ta angarhela hinkwaswo swa swiphemu leswi ndzi vulavuleke haswona. Hi ntiyiso wa mhaka, xikongomelo xa samiti leyi i ku fikisa emakumu tidokhumente leti a hi ri eku tirhaneni na tona ku ringana tin'hweti to talanyana sweswi. Hikokwalaho, ndzi kombela leswaku hi tirhana na tona hi ku ehleketisisa naswona hi veke tihlo eka nkavanyeto wa nkarhi wa sweswi lowu hinkwerhu hi nga le ku langutaneni na wona, na leswi swi vulaka swona eka hina tanihi yunivhesiti, vatirhi, swichudeni na vakhomaxiave ku ya emahlweni. Lowu i ntirho wo enta swinene naswona hi boheka ku khatsa ndzima. I vutihlamuleri bya hina bya nhlanguanelo ku tiyisisa leswaku ntlawa lowu wa vurhangeri wu tiyisisa leswaku ku va na matirhelo yo tiyela no ya emahlweni na ku humelela ka Yunivhesiti ya hina, ku nga ri ku ya ehansi ka yona.

Ndza mi khensa.